

Képek a magyar fotóhistoriából

A magyar fotográfia 1989-ben ünnepelte százötven éves születésnapját. Az évfordulóra nagyszabású tárlatot rendeztek, impozáns összefoglaló is készült – de benne a fotóhistoria fellelhető töredékeiből is csak egynéhány kapott helyet. Három esztendeje, hogy Kecskeméten végre megalakult a Magyar Fotográfiai Múzeum, lelkes csapattal és szűkös anyagi tehetséggel. A magyar fotótörténet teljes felmérése még távoli álom, de a múzeum most egy olyan sorozatot indított útnak, a Balassi, a Pelikán és a VIPress kiadók segítségével, amely rendkívül igényesen, ugyanakkor népszerű, olvasmányos formában a részekből kezdi összerakosgatni a hazai fényképezés történetét. A hőskortól indítottak, egy-egy rész egy fotográfust mutat be, és a tanulmányokat ritka jó minőségű reprodukciókon kísérik a korabeli fényképek. Eddig négy kötet került a könyvesboltokba, a most készülő ötödik André Kertész életművével foglalkozik. Az eddigi négy kötet kettős siker: szakmabelinek és laikus érdeklődőnek egyforma élvezetet jelent.

Orbán Balázs Székelyföldön készített felvételeit Erdélyi Lajos kitűnő stílusú tanulmánya vezeti be. Az 1860-as években, amikor Orbán elindult, hogy bejárja és módszeresen feltérképezze szülőföldjét és megírja úttörő néprajzi munkáját, „A Székelyföld leírása” hat kötetét, a fényképezés még ritkaságszámba ment. Orbán Victor Hugótól tanult fotózni, és néprajzi gyűjtőútján mint legmodernebb rögzítő technikát alkalmazta a fényképezést. Kémiai, fizikai előismeretei nem voltak, ám lelkes amatorként dolgozott – ha lehet ezt mondani a hazája fölemelése iránt elhivatott, romantikus „vándor báró” figurájára. Csakhogy a fényképezés hőskorában komoly tudást igényelt az üveglemezek előállítás, a sötétkamra működtetése, és különösen a tájfotós nem számíthatott hozzáértő segítségre útközben. Munkája felért egy kisebb expedícióval. Hátán harminckilós felszerelés, állvány, lemezek, előhívó oldatok és sokszáz feljegyzés. Orbán mindent meg akart őrizni az utókor számára abból, amit látott: Árva Bethlen Kata romosodó kúriájának látványát, a pirosposzsgás csíki asszonyokat, a Maros napsütötte kanyarulatát.

Sajátos, hogy a maga készítette fotókon nem tükröződik Orbán romantikus szabadságeszménytől fűtött, dinamikus személyisége. Mozgást szinte egyáltalán nem ábrázolt, merev, majdhogynem műtermi pózban fotózta le a népviseletbe öltözött falusiakat. Precíz beállításokkal dolgozott, egyénítés, életszerűség nélkül – magyarázhatja ezt az is, hogy felvételei tudományos munkájához készültek. Csak két-három képen láthatunk parasztokat munka közben, népszokásokat egyáltalán nem fotózott – holott bőséges leírást ad róluk a műben. Sok fotó elkészítéséhez csak apró trükkök árán jutott. Az eldugott falvak számára az idegen, aki fekete lepel alatt hókuszpókuszolt, inkább tetszett az ördög cimborájának, semmint tudós embernek. A képcsinalás ősi tilalma mint ösztönös parancs, még élénken bennük élt, és semmi pénzért nem engedték volna „elvenni az arcukat”.

Amikor A Székelyföld leírása megjelent, a sokszorosító technika még nem volt azon a színvonalon, hogy fényképről nyomdai reprodukciót állítson elő. Orbán képeit fa- és rézmetszők rajzolták át, így kerültek be a könyvbe. A mostani kötet számos eredeti fotó mellett bemutatja a grafikus változatot is, és a kettő közötti apró, de koncepciózus különbségek sokat elárulnak a XIX. század utolsó harmadának hivatalos népiesség-felfogásáról.

A pannonhalmi bencés szerzetes *Palatin Gergely* életműve most került először a nagyközönség elé. Máig csupán a rend belső gyűjteményében szerepelt – ott, ahol az atyáktól maradt tárgyi örökség példásan katalogizálva pihen egy raktárban. Maguk a pannonhalmiak sem tudták sokáig, hogy örök kísérletező rendtársuk után milyen érték maradt fenn. Palatin helyzete egy múlt századi fotográfus szempontjából irigylésre méltó volt: fizika-tanár a rend iskolájában, a szertárba gyorsan érkeznek a vadonatúj technikai találmányok, kísérletezhet a röntgensugárral, frissiben feltalált optikai eljárásokkal – és a fényképezéssel. Szenvedélyes újító volt, nemcsak az optika működése izgatta, de hihetetlen

vizuális érzékenységgel meg is örökítette mindazt, amivel foglalkozott. Fényképsorozatok maradtak így fenn a fizikai kísérleteiről, az apátság épületéről, a szerzetesek derűs-szigorú életéről, a környékbeli falvakról. Képein valami időtlen harmónia uralkodik. Ez a vonásuk olyan erőteljes, hogy különösebb belemagyarázás nélkül mondhatjuk az égi szépség földi kisugárzásának. Majdnem minden felvételen központi szerepet kap a napfény, ez nem annyira a szabadtéri fotókon feltűnő, mint az apátság belső, sötétebb zugaiban készülteken. Az 1909-es felvétel a ravatalon fekvő Fehér Lipót főapátról egymagában olyan transzcendens bizonyosságot áraszt magából, amely magyarázat a többi képhez is.

Pannonhalma zárt világában is megjelennek a kor politikai történései. Palatin sok fotót készít a millenniumkor, valószínűleg őt küldte a rend Pestre, az ünnepségekre, hogy dokumentálja a főapát megjelenését a millenniumi helyszíneken. Két évtizeddel később orosz hadifogoly katonák tűnnek föl Palatin fotóin, amint álmosan elnyúlnak a napsütötte fűvön: a csóti fogolytáborból „kölcsonózték” őket mezei munkára az atyák. A falusi műkedvelő előadások csoportképei és a jelmezes kisgyerekek fotói mellett egy megindító kép: két südőtlány sugdolózik a padon, végtelenül kacér pózban, a szecseszió és a nemiség fülledt izgalma veszi körül alakjukat. Ezen a képen a fotográfus egy percre kibújt a rend szűzi fegyelme alól, és szabadon vágyakozott a földi szépség után. Kivételes líraiság emelkedik ki itt, egy meghosszabbított pillanatban.

A kötet tanulmányait bencés rendtársak és *Kincses Károly* fotótörténész írták. A szakember beilleszti a megtalált kincset a magyar fotográfia lassan kirajzolódó históriájába, a kései rendtársak Palatinról mint emberről szólnak, meghitt, baráti büszkeséggel.

Ugyancsak *Kincses Károly* tollából származik a sorozat egyetlen nagylélegzetű monográfiája, *Veress Ferenc* kolozsvári fotográfusról. Veress egy időben útitársa volt Orbán Baláznak az erdélyi utakon, de munkálkodása sor egyéb iránya is ágzaik. Az első állandó műtermet nyitja meg Erdélyben; számára a fotó nem kiegészítő foglalatosság volt, hanem egész életét betöltő, heves szerelem. Aranyművesként kezdte, majd egyre több idejét töltötte a fotózás titkainak felderítésével. Veress a magyar, közelebbről az erdélyi fényképezés történetében számos „első” jelzőt birtokol: ő oktatott először fotográfiát egyetemi szinten, ő szerkesztette az első rendszeresen megjelenő fotós szaklapot, még a színes fényképezéssel is kísérletezett...

Nemigen van még egy olyan alakja a magyar fotóhistoriának, aki annyit tett volna az intézményes keretek megteremtéséért, mint ő. Amíg a kevés számú többiek gyakran a maguk gyönyörűségére vonultak ki tájat fotózni, ő forradalmi programot hirdetett meg Erdély pusztuló szépségeinek lefényképezéséért. Itt erednek a műemlékvédelem gyökerei, túl az ösztönös értékőrzésen, egy korabeli fejlett technika segédelmével. Tulajdonképpen a reneszánszból ittmaradt figura Veress; sokoldalúsága a pionírok lendületével párosult. A fotózás mellett magas szinten kertészkedett, gyümölcsfákat nemesített, meséket és álomszerű novellákat írt. Egy idealizált, művészi érzékenységű polgári-kézműves életmód igehirdetője volt, egy ígéretes korban, a modernizáció legelején. Nem véletlen, hogy szürreális szépprózájában – ugyancsak a fotózáshoz kötve – megsejtette a jövő nagy vizuális lehetőségét, a televíziót.

A kötetben kirajzolódik Veress életrajzán keresztül az a szellemi-társadalmi korszakhatár, amelyen innen a fotográfus még főúri mecénatúrát igyekszik szerezni a munkájához, s portrét készít a hozzá látogató hírességekről, *Laborfalvi Rózától a Habsburg főhercegnőig*. A cezúra túloldalán viszont egy modern technika által sarkallt ember, tudós és iparos egy személyben, levélben ajánl *Abrahám Lincolnnak* fényképeket Erdély megismerése végett. Hogy a levél végül eljutott-e a címzetthez, nem tudjuk, de hogy Veress személyiségének varázsa *Kincses* monográfiája által eljut az olvasóhoz, az bizonyos.

A fényképezés piaci igényekkel való egyeztetésében a *Divald család* járt az élen, velük foglalkozik *Cs. Plank Ibolya*, *Kolta Magdolna* és *Vannai Nándor* könyve. A sorozat többi darabja között összefoglaló jellegével tűnik ki. Szerzői alaposan körüljárták a témát: a Divaldok kapcsán nemcsak bő családtörténetet állítottak össze, de feldolgozták a tátrai turizmus korabeli kezdeteit és a felvidéki fürdőéletet, továbbá majdnem teljes bibliográfiát közölnek a Divald család életéről és tevékenységéről.

Míg Veress Ferenc Erdélyben élete végére eladósodott idelista lett, Divald Károly hivatalosan és tartósan uralta a szakmát a Felvidéken. Fiaival kiadót alapított, és német

nyomdákából hazahozta, majd tökéletesítette a fénynyomdászatot. A Divaldok elsők voltak a Tátra majdhogynem elérhetetlen tájainak fotózásában, jórészt az ő romantikus beállításai ismertették meg a Magas-Tátrát a közönséggel. Óriási kereslete volt abban az időben a képeslapoknak, egyes gyűjtők többszázás kollekcióra tettek szert, és a Divald-féle üdvözlőkártyák a legjobbat, legkeresettebbet jelentették. De szívesen keresték föl eperjesi műtermét egy-egy biedermeier környezetbe helyezett portré készítéséért is. Divald már nem úttörő volt, hanem ügyes és sikeres üzletember, egy nagy reményű iparos dinasztia megalapítója. Nem saját művészi vagy inventor hajlamát szolgálta, sem a fényképészet hazai felvirágoztatását, mint Veress Ferenc, csupán kiszolgált a piacot, jó szímmal. Ma dívó kifejezéssel élve: ügyes marketing-szakember volt, nemcsak azt tudta, mi kell az egyre szélesebb polgári vevőkörnek, de azt is, mi fog kelleni. A fénynyomdászat technikai lehetősége óriási távlatokat jelentett a gyors városiasodás, a tömeges kultúralódás idején. Mikor Divald Károly 1897-ben meghalt, már virágzó vállalatot vitt a család, amely messze túljutott a magyar fotográfia kezdeti lendületén. A fényírászatból polgári vállalkozás lett.

GÖTZ ESZTER

Hézszer Aurél élete és munkássága

Hézszer Aurél munkásságával a XX. századi magyar geográfia e kiválóságával már nagyon korán, főiskolai hallgatóként megismerkedtem. Figyelmemet Frisnyák Sándor hívta fel személyére. Ő különös jelentőséget tulajdonít a földrajztudomány nagyjainak bemutatására.

Hézszer Aurél Tállyán született 1887. október 21-én, ősi református papi család elsőszülötteként. Édesapja, *Hézszer Emil* református lelkész 1885-ben került Tállyára Miskolcra. Édesanyja *Wittchen Anna* a Felvidékről származott. A leendő geográfust 1887. november 6-án a református templomban kapta keresztségben az Aurél Jenő Emil nevet. Gyermekévei, elemi iskolai évei fűzik szorosán Tállyához, később már csak szüleit, testvéreit látogatni tért haza.

Kora gyermekkorának élményei a megkapó szépségű tájhoz kapcsolódnak. Hézszer Aurélnak négy testvére volt, Anna (1891), Zoltán (1894), László (1895), Margit (1897). Középiskolai tanulmányait apja nyomdokán az ősi sárospataki református főgimnáziumban kezdte 1897-ben. A pataki iskola szellemisége nagy hatással volt a fiatalemberre. Középiskoláit befejezve, egyetemi tanulmányait a *Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán* végezte: földrajz-természettudomány szakon. Elsőéves egyetemista korában Párizsban töltött egy évet, mint az osztrák-magyar főkonzul családi nevelője. Fiatalon megtapasztalta tehát Európát, de ennél is fontosabb, hogy fordítói szinten megtanult franciául. Egy év után folytatta tanulmányait az egyetemen, ahol 1910-ben bölcsészdoktori, rá egy évre középiskolai tanári oklevelet szerzett. Egyetemistaként már korán megismerkedett a *Magyar Földrajzi Társaság* tevékenységével és a háború okozta személyi változások folytán huszónhét évesen a titkári teendők ellátásával bízták meg. *Milleker Rezső* helyére került, akit a debreceni egyetemre helyeztek át. Tanári oklevéllel a zsebében a budapesti *Felsőkereskedelmi Iskolában* kapott állást. Mindkét feladatát példamutatóan, ambíciózusan végezte. Különösen a Földrajzi Társaságban végzett adminisztratív munka igényelt sok tapintatot, megbízhatóságot, pontosságot. A MFT titkári teendőiről 1921-ben lemondott, de választmányi tagként, majd a *Földrajzi Közlemények* szerkesztőjeként továbbra is részt vett az irányító- és szervezőmunkában.

Hézszer geográfusi tevékenysége már fiatalon a földrajzoktatás és a század első felében még „emberföldrajznak” nevezett társadalomföldrajz felé fordult, melynek – *Marosi Sándor* szerint – felszentelt apostola volt. A földrajz e területe meglehetősen elhanyagolt